

7.1

Jadranka Gvozdanović/Iva Petrak

Standardizacija i jezična kritika u hrvatskom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak

Abstract. Razvoj hrvatskog književnog jezika obilježen je dugom poviješću i kontinuiranom jezičnom tradicijom koja svoje početke bilježi već u 11. stoljeću. Ideja hrvatske nacionalne svijesti i osjećaj nacionalne pripadnosti postaju još od toga vremena glavna pokretačka sila u razvoju hrvatskog jezika i njegove standardizacije. Uzimajući u obzir takvu povijesno-političku pozadinu, procesi normiranja i standardizacije hrvatskog jezika sa sobom uvijek nose jednu ideološku, političku i simboličnu dimenziju te stoje u uskom međuodnosu s jezičnom kritikom, promišljanjem o jeziku i jezičnim purizmom. Tako se stvara tipična dinamika otvorenog rasuđivanja o jeziku u Hrvatskoj: jezičnokritičke rasprave bave se uspostavljanjem jezične norme, pri čemu se oblici koji odstupaju od norme kritiziraju i istovremeno označavaju kao manje „hrvatski“. Na taj način stvara se u hrvatskom jeziku međuodnos između pokušaja standardizacije jezika i socijalnih i političkih promjena.

Keywords

standardni jezik, pokušaji standardizacije, nacionalna svijest, jezična norma, političke promjene, restandardizacija

Općenito

Razvoj hrvatskog književnog jezika obilježen je dugom poviješću i kontinuiranom jezičnom tradicijom koja svoje početke bilježi već u 11. stoljeću kada se u Dalmaciji pojavljuju prvi tekstovi pisani hrvatskom inačicom starocrkvenoslavenskog jezika. Prvi pokušaji standardizacije hrvatskog jezika vezani su pak uz utjecaj talijanske renesanse te početke buđenja nacionalne svijesti u Hrvata. Ideja hrvatske nacionalne svijesti i osjećaj nacionalne pripadnosti postaju od toga vremena glavna pokretačka sila u razvoju hrvatskog jezika i njegove standardizacije. Razlog tome je činjenica da su hrvatsku povijest kroz stoljeća obilježili ratovi, razjedinjenost te političke unije s drugim narodima. Hrvatske zemlje su se tako uvijek nalazile na napetom području političkih sukoba te na razmeđu raznih kultura. Godine 1091. Kraljevina Hrvatska ujedinjuje se u personalnu uniju s Ugarskom. Ova unija kasnije postaje dijelom Austro-Ugarske Monarhije te kao takva, s kraćim prekidima za vrijeme turskih ratova, postoji sve do 1918. godine kada Hrvatska prekida političke veze s Austrijom i Ugarskom

te ulazi u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca postoji do vremena Drugog svjetskog rata, točnije do godine 1941. kada se proglašava Nezavisna država Hrvatska. Njezino postojanje je kratkog vijeka jer već 1945. Hrvatska postaje jedna od šest republika u sastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1963. godine preimenovala u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. 1991. godine Hrvatska proglašava svoju samostalnost te stječe državnu neovisnost u Domovinskom ratu protiv Srbije.

Uzimajući u obzir takvu povijesno-političku pozadinu, procesi normiranja i standardizacije hrvatskog jezika sa sobom uvijek nose jednu ideološku, političku i simboličnu dimenziju te stoje u uskom međudnosu s jezičnom kritikom, promišljanjem o jeziku i jezičnim purizmom. Vince (1990:612) primjećuje da se „tako onda u određenim purističkim zahvatima može prepoznati i narodni otpor, kada narodne težnje za nezavisnošću nisu mogle doći u pravoj mjeri do punijeg izražaja na drugi način“. Tako se stvara tipična dinamika otvorenog rasuđivanja o jeziku u Hrvatskoj: jezičnokritičke rasprave bave se uspostavom jezične norme, pri čemu se oblici koji odstupaju od norme (osobito na razini leksika) kritiziraju i istovremeno označavaju kao manje „kulturni“ ili manje „hrvatski“ (Hodges 2016: 3). Na taj način stvara se u hrvatskom jeziku međudnos između pokušaja standardizacije jezika i socijalnih i političkih promjena, što za posljedicu ima činjenicu da je standardizacija hrvatskog jezika uvijek usko povezana s narativom o jeziku kao simbolu hrvatskog identiteta.

Povijesno

Hrvatska enciklopedija definira standardizaciju hrvatskog jezika kao izgradnju standardnog jezika, odnosno izgradnju jezične norme koja je u današnjem društvu obvezujuća za sve govornike hrvatskog jezika u javnoj komunikaciji. Proces standardizacije svoje korijene vuče još iz srednjeg vijeka, iz doba kada se hrvatska kultura može opisati kao trojezična i tropismena jer su uporabi crkvenoslavenski, starohrvatski i latinski jezik kao i latinično, ćirilično i glagoljično pismo. Hrvatske su zemlje u to doba razjedinjene i jezično vrlo heterogene, što za posljedicu ima pojavu nekoliko centara hrvatske pismenosti u kojima se razvijaju različite forme narodnog jezika. Elementi narodnog jezika pritom već nose obilježja triju

hrvatskih dijalekata: čakavskog, kajkavskog i štokavskog, što je od središnjeg značaja za razvoj i formiranje hrvatskog standardnog jezika. U to je vrijeme u uporabi nekoliko naziva za hrvatski jezik: *slovenski*, *slovinski*, *ilirski*, *horvatski/hrvatski*, *bosanski* (Neweklowski 2010: 101). Ovaj prvi period hrvatske pismenosti smatra se afirmacijom organskih dijalekata kao osnovice hrvatskog književnog izražaja (Moguš 1993: 30).

Prvi pokušaji standardizacije hrvatskog jezika sežu međutim do vremena renesanse kada dolazi do buđenja nacionalne svijesti u Hrvata. Zbog daljnjeg razvoja narodnih jezičnih oblika dolazi do potrebe za uspostavom jezične norme pa se stoga ovo razdoblje smatra iznimno važnim za razvoj hrvatskog jezika, njegove standardizacije i normiranja. Godine 1483. tiskana je prva knjiga na hrvatskom jeziku, a krajem 16. stoljeća osnovana je prva hrvatska jezična akademija (*Dubrovačka akademija ispraznijeh*). Osnivanje jezične akademije igra iznimno važnu ulogu u standardizaciji hrvatskog jezika. Košutar i Tafra (2010: 136) navode da sva jezična društva tog razdoblja imaju isti cilj – izgradnju narodnog jezika i njegovu standardizaciju. Potičući razvoj narodnog jezika i književnosti takva društva promiču razvoj i izgradnju jezika, a izdavanjem priručnika i leksikografskih djela doprinose pritom jezičnoj kodifikaciji. Književnost toga doba pisana je različitim narječjima, no uvijek s istom temeljnom idejom jednog zajedničkog nacionalnog jezika. Zbog takve situacije dolazi do prvih pokušaja podizanja narodnog jezika na nadregionalnu razinu pa se tako ovo razdoblje smatra i začetkom hrvatske leksikografije. 1595. godine Faust Vrančić objavljuje prvi hrvatski rječnik pod naslovom *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* – rječnik pet najuglednijih europskih jezika. Hrvatski jezik (koji Vrančić u rječniku naziva „dalmatinskim“) baziran je na čakavskom narječju, ali uključuje i kajkavske i štokavske elemente. Rječnik je u Hrvatskoj bio vrlo dobro prihvaćen, a imao je odjeka i izvan hrvatskih granica (Moguš 1993: 75). Prvu hrvatsku gramatiku sastavio je Bartol Kašić, rodnom s otoka Paga. On 1604. godine u Rimu izdaje *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Zanimljivo je da se njegova gramatika ne zasniva na dijalektu rodnoga mu Paga, već se za osnovicu uzima nadregionalna stilizacija čakavskog idioma sa štokavskim elementima (Neweklowski 2010: 118), što već samo po sebi ukazuje na kompleksnost jezične situacije u Hrvatskoj toga doba. Moguš (1996: 78–80) navodi da svaka gramatika, čak i ona prva, uvijek dolazi tek nakon tekstova. U skladu s tim, Kašićeva gramatika neposredan je dokaz o

odnosu prema jeziku ondašnjih tekstova. U svojoj gramatici, kao i u ostalim svojim djelima, Kašić nastoji zastupati onaj književni izraz koji bi po njegovom mišljenju bio blizak i razumljiv većini govornika. Već ta činjenica ukazuje na prve korake ka standardizaciji. Leksikograf i gramatičar Jakov Mikalja u svom rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1649) zastupa mišljenje da bi se hrvatski jezik trebao graditi na dijalektalnoj osnovici štokavskog narječja (Udier 2014: 150). U svojem trojezičnom rječniku i gramatici (1728) Ardelio della Bella također polazi od ideje standardnog jezika na osnovici starog dubrovačkog štokavskog dijalekta (Košutar i Tafra 2010: 142). Važan moment u standardizaciji hrvatskog književnog jezika je prvi prijevod Biblije koji je djelo franjevca Matije Petra Katančića. Prijevod je objavljen posthumno 1831. godine, a pisan je štokavskom ikavštinom.

Golemu ulogu u razvoju hrvatskog standardnog jezika u 19. stoljeću odigrali su hrvatski narodni preporod i ilirski pokret. Ilirski pokret za svoj je cilj imao kulturno, etničko, političko i jezično jedinstvo svih južnih Slavena, a njegov predvodnik bio je Ljudevit Gaj. On 1830. godine objavljuje svoje viđenje hrvatske pravopisne reforme pod naslovom *Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisa* gdje predstavlja novo grafičko rješenje za hrvatski jezik. Važno je spomenuti da se na sjeverozapadu Hrvatske istovremeno razvija oblik književnog jezika zasnovan na kajkavskom dijalektu, no zbog nacionalno-kulturnog značaja kao osnovica za standardni hrvatski jezik ipak se odabire jezik visokorazvijene dubrovačke književnosti. Godine 1836. Vjekoslav Babukić objavljuje *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga* koja postaje prva općehrvatska gramatika i time postavlja temelje hrvatskog pravopisnog standarda.

Godine 1850. u Beču se sastaje nekolicina hrvatskih, srpskih i bosanskih jezikoslovaca te potpisuje Bečki književni dogovor kojim se nastoji donijeti osnova za zajednički standardni jezik južnih Slavena. Polazeći od ideje da bi južni Slaveni trebali imati zajednički književni jezik s dvama pismima, potpisnici Dogovora odlučuju da bi štokavsko-(i)jekavski govor trebao biti osnovica tome jeziku te donose zaključke o usklađivanju izgradnje književnog jezika u Hrvatskoj i Srbiji. S obzirom da je dogovor bio informativnog i neobvezujućeg karaktera ni jedna ga filološka škola u Hrvatskoj nije ispoštovala jer bi na taj način bila prekinuta dugogodišnja tradicija izgradnje hrvatskog književnog jezika na temelju štokavskih književnih tekstova s već ugrađenim elementima drugih književnih varijeteta (Moguš 1993: 158).

Druga polovica 19. stoljeća u znaku je djelovanja hrvatskih filoloških škola koje zastupaju različita stajališta o tome kako bi trebalo dovršiti standardizaciju hrvatskog jezika. Iako su sve složne oko toga da hrvatski standardni jezik treba prvenstveno graditi na štokavskoj dijalektalnoj osnovici, do razilaženja dolazi po pitanju drugih obilježja na kojima bi se trebao zasnivati standard. Pristaše zagrebačke filološke škole nastavljači su ilirskog koncepta hrvatskog jezika koji počiva na ideji književnog jezika izgrađivanog na stilizaciji svih triju hrvatskih narječja u kontinuitetu od njegovih prvih pisanih spomenika. Pobornici ove škole zalažu su se tako za uklapanje kajkavskih i čakavskih elemenata u standardni jezik. Zagrebačka škola uvelike je doprinijela i razvoju hrvatske leksikografije, ponajviše na području standardne terminologije za mnoge znanstvene djelatnosti. Pristaše ove škole imali su na taj način velik utjecaj u dogradnji i učvršćivanju novoštokavskoga pismenoga jezika i njegove standardnosti. S druge strane, riječka filološka škola, inspirirana idejom slavenstva, smatrala je da osnovica standardnog jezika treba počivati na onim elementima koji su zajednički većini slavenskih jezika pa stoga promiče arhaične oblike i postarinjivanje jezika. S obzirom da je imala tek jednog istaknutog predstavnika, pogledi ove škole nisu imali većeg utjecaja na hrvatsko jezikološki slovlje. Predstavnici zadarske filološke škole težili su pak standardizaciji jezika na osnovi pučke štokavske ikavice i dotadašnjih ostvarenja pisanih na štokavskoj ikavici obrazlažući svoje stavove činjenicom da je to najrasprostranjeniji dijalekt u Hrvatskoj pa bi na taj način književni i narodni jezik bili u što manjem raskoraku. Četvrta škola poznata je pod nazivom škola hrvatskih vukovaca. Pristaše ove škole oslanjali su se na ideju jezične standardizacije po uzoru na Vuka Karadžića. Za razliku od zagrebačke škole koja je zagovarala morfonološki pravopis, vukovci su smatrali da bi najbolje bilo početi nanovo i provesti fonološki pravopis kao što je to u reformi srpske ćirilice učinio Vuk Karađić. Po narudžbi tadašnjih vlasti vukovac Ivan Broz izradio je 1892. godine Hrvatski pravopis koji je postao obvezatan u školstvu, a bazirao se na fonološkim načelima. Iako se ovaj pravopis razlikovao od onoga zagrebačke filološke škole, ipak je bio umjeren jer nije u potpunosti prekinuo s ranijom pravopisnom tradicijom Hrvata do narodnog preporoda (Moguš 1993: 184).

20. stoljeće obilježile su polemike o položaju hrvatskog jezika unutar jugoslavenskog režima i srpskohrvatskog glotonima. Jugoslavija se opisuje kao „država s jezičnim trojedinstvom“ (Cvetković-Sander 2011: 73, prijevod

IP)¹, pri čemu se hrvatski ili srpski jezik navodi kao standardni jezik Hrvata, Bošnjaka, Srba i Crnogoraca. Valja spomenuti da je ovaj jedinstveni jezik postojao tek na razini standardne norme, ali ne i na komunikacijskoj razini (Gvozdanić 2010: 39). U to vrijeme izdaju se razne gramatike, pravopisi i rječnici koji za cilj imaju unifikaciju hrvatskog i srpskog jezika te nastoje unijeti srpske elemente u hrvatski jezik.

Politička situacija zaoštrava se 50-ih godina 20. stoljeća kada dolazi do jačanja unitarističkih nastojanja, što se primjećuje i u nazivu jezika (*hrvatskosrpski* odnosno *srpskohrvatski*). 1954. godine jezikoslovci iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore sastaju se u Novom Sadu s ciljem postizanja dogovora o ujednačavanju ortografije kao i rješavanju drugih jezičnih pitanja. Tom prilikom sklopljen je takozvani *Novosadski dogovor* – dokument koji sadrži deset zaključaka o potrebi jedinstvenog pravopisa i nužnosti ujednačavanja hrvatske i srpske stručne terminologije kao i jezičnog ujednačavanja uopće. Dogovor utvrđuje jedinstvo jezika, ravnopravnost pisama (ćirilice i latinice) i izgovora (ekavski i ijekavski) te ističe potrebu za uspostavom zajedničkog stručnog nazivlja (Neweklowski 2010: 187). Međutim, ubrzo se javljaju i prve nesuglasice oko interpretacije zaključaka sporazuma jer se sve više srpskih elemenata nastoji uklopiti u hrvatski jezik pa u Hrvatskoj počinje prevladavati mišljenje da se hrvatski jezik naspram srpskoga nalazi u podčinjenom položaju. Zbog ovakve jezične situacije dolazi do eksplicitne kritike jezične norme što 1967. kulminira objavljivanjem *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* – dokumenta kojim se zahtjeva ravnopravan položaj hrvatskog jezika u jugoslavenskoj federaciji. S obzirom da je socijalistička nacionalna politika potiskivala svaki oblik nacionalizma, jugoslavenske su vlasti počele protiv potpisnika i pobornika Deklaracije provoditi represivne mjere. Kao reakcija na takve sankcije početkom 70-ih godina dolazi do takozvanog Hrvatskog proljeća: reformnog pokreta protiv unitarizma koji je tražio autonomiju Hrvatske. Na taj način borba za hrvatski jezik ponovno postaje simbol nacionalnog identiteta, a jezična kritika glavni pokretač političkih promjena.

1 „ein Staat mit einer sprachlichen Dreifaltigkeit“.

Danas

Suvremeni hrvatski jezik bazira se na novoštokavskom dijalektu jekavskog izgovora koji se kao dijalektalna osnovica etablirao u 19. stoljeću. Većina današnjih jezičnih normi može se pratiti u kontinuitetu od pojave prve hrvatske gramatike iz 1604. godine, što potkrepljuje činjenicu da je hrvatski jezik već stoljećima nosilac hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta (Gvozdanović 2010: 53).

Posljednja faza standardizacije hrvatskog jezika započinje 90-ih godina prošloga stoljeća nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. „Nova“ neovisna Hrvatska okreće se iznova tradiciji hrvatskog jezika prije njegove kodifikacije sa srpskim jezikom za vrijeme Jugoslavije. Ova nastojanja primjećuju se prije svega na razini leksika gdje se prednost daje starijim leksičkim oblicima iz hrvatskih dijalekata koji se jasno razlikuju od leksičkih oblika u standardnom srpskom jeziku (Grčević 2001). Od osamostaljenja Hrvatske intenzivno se radi na restandardizaciji hrvatskog jezika, što je popraćeno pojačanim promišljanjem o jezičnim normama kao i gorljivim jezičnokritičkim diskusijama o tome kako bi standardni jezik trebao izgledati i što bi trebao sadržavati. Prvo desetljeće obilježio je snažan jezični purizam usmjeren protiv srpskih elemenata u hrvatskom jeziku. On se ponajprije odnosio na leksik i očitovao u izričitom izbjegavanju srpskih riječi i markiranih leksema karakterističnih za srpski jezik. Tako se primjerice preporučivalo koristiti riječ *urota* umjesto riječi *zavjera*, kao i riječ *argument* umjesto *argumenat*, a često se pribjegavalo i tvorbi neologizama poput riječi *glasnogovornik*. Ideologija i odabir jezičnih elemenata stoje na taj način u uskom međuo odnosu te se neprestano isprepliću, a standardni jezik je pritom simbol nacionalnog identiteta pa se tako svaki govornik hrvatskog jezika svojim odabirom i upotrebom određenih leksičkih elemenata automatski pozicionira unutar određene ideologije.

Važno je spomenuti da se 1991. godine objavljuje prvi suvremeni *Rječnik hrvatskog jezika* Vladimira Anića, a iste godine Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, krovna znanstvena institucija u Hrvatskoj, izdaje i gramatiku hrvatskog jezika pod naslovom *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*.

U posljednje vrijeme u Hrvatskoj su sve popularnije purističke debate na temu engleskog jezika kao jezika globalizacije, pri čemu se može primijetiti i sve veći broj preskriptivnih radova koji promiču zamjenu

anglicizama njihovim hrvatskim ekvivalentima. S obzirom na nedostatak hrvatske terminologije iz određenih stručnih područja (primjerice računalnog nazivlja), često se pribježe tvorbi neologizama poput riječi *očvrsje* za *hardware* ili *dodirni zaslon* za *touch screen*. Jezičnokritičke rasprave o očuvanju i normiranju standardnog jezika vode se pritom kako od strane jezikoslovaca (u znanstvenim radovima, jezičnim priručnicima, jezikoslovnim časopisima) tako i od strane zainteresirane javnosti na laičkoj razini (u otvorenim debatama, na blogovima, internetskim forumima, televizijskim emisijama). Osim jezikoslovnih uzora važnu ulogu u izgradnji hrvatskog standardnog jezika imaju i jezične institucije. Jedna od najvažnijih je Matica hrvatska, hrvatsko kulturno društvo osnovano 1842. godine (pod tadašnjim nazivom Matica ilirska) koje se bavi promicanjem i očuvanjem hrvatske kulture i jezika.

Po pitanju suvremene pravopisne prakse, u Hrvatskoj nema potpunog jedinstva glede pojedinih točaka u razvoju hrvatskoga standardnoga jezika, što se najbolje ogledava u trenutačnoj pravopisnoj situaciji. Naime, hrvatska se suvremena pravopisna praksa oslanja na tri pravopisna priručnika. Oni se među sobom razlikuju u svom pristupu prema određenim normativnim dvojbama i pravopisnim pitanjima hrvatskog jezika. Simbol spornih dvostrukih rješenja hrvatskog pravopisanja su sljedeća tri problema: pisanje *e/je* iza *pokrivenog r* (npr. *pogreška* ili *pogrješka*), sklonidba riječi na *-dac*, *-dak*, *-tac*, *-tak* (npr. *zadaci* ili *zadatci*) i pisanje niječnog oblika glagola *htjeti* (*neću* ili *ne ću*). Pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušā iz 2004. karakterizira jednostavnost i sažetost pisanja te nastojanja da se, vodeći se tradicijom, ukloni što više dvostrukosti iz pravopisa pa se tako kao jedina ispravna pravopisna rješenja donose oblici *ne ću*, *pogrješka* i *zadatci*. Osobito neodobravanje i kritiku javnosti izazvalo je pritom odvojeno pisanje *ne ću*. Pravopis Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića u izdanju Matice hrvatske iz 2008. godine svojim je opsegom i sadržajem najveći pravopis. Autori ovoga pravopisa prihvaćaju samo oblike *neću* i *podaci* dok se kod pitanja *nepokrivenog r* ne daje jednoznačno rješenje uz objašnjenje da pravopis polazi od fonološkoga načela, ali dopušta odstupanja iz tradicijskih i komunikacijskih razloga (Badurina i dr. 2008: XIII). Nakon što se pravopis počeo postupno vraćati hrvatskoj pravopisnoj baštini, nakon smjene na vlasti 2011. godine dolazi do zaokreta pa se službenim proglašava novi pravopis Instituta za jezik i jezikoslovlje (2013), središnje znanstvene institucije za hrvatski jezik. U

ovom se pravopisu ostavljaju sporna dvostruka rješenja, ali se uvode dvije kategorije: preporučena (*neću, pogreška, zadatci*) i dopuštena (*ne ću, pogriješka, zadaci*) inačica. Pravopis je dobio negativne ocjene struke jer se smatralo da se radi o političkoj narudžbi te da pravopis unosi novi nemir u jezična pitanja, iako se sam „pravopis predstavlja kao pravopis koji navodno ukida pravopisni kaos“ (Bagdasarov 2015: 159).

Literatura

- Badurina, Lada/Marković, Ivan/Mićanović, Krešimir (2008): Hrvatski pravopis. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bagdasarov, Artur R. (2016): Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao objekt jezične politike. U: Filologija, br. 64, S.147–166.
- Cvetković-Sander, Ksenija (2011): Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945-1991). Serbokroatisch, Albanisch, Makedonisch und Slowenisch. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Grčević, Mario (1997): Die Entstehung der kroatischen Literatursprache. Quellen und Beiträge zur Kroatischen Kulturgeschichte, 8. Köln/Weimar/Wien: Böhlau.
- Grčević, Mario (2001): Über die kroatischen Veränderungen der 90-er Jahre zwischen Information, Desinformation und Sprachpolitik. U: Die slavischen Sprachen 67, S.23–77.
- Gröschel, Bernhard (2009): Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik. Mit einer Bibliographie zum postjugoslavischen Sprachenstreit. Lincom Europa.
- Gvozdanović, Jadranka (2010): Jezik i kulturni identitet Hrvata. U: Kroatologija 1.1, S.39–57.

- Hodges, Andrew (2016): Standardizacija hrvatskog jezika i stvaranje nacionaliziranih političkih subjekata kroz jezik? Pogled iz očišta društvenih i humanističkih znanosti. U: Etnološka tribina 39, sv. 46, 2016, S. 46–91.
- Kalogjera, Damir (2001): On attitudes toward Croatian dialects and on their changing status. U: IJSL 147, S. 91–101.
- Košutar, Petra/Tafra, Branka (2010): Hrvatske akademije (od 16. do 18. stoljeća) u europskom kontekstu. U: Kroatologija 1 (2010) 1, S. 131–148.
- Moguš, Milan (1993): Povijest hrvatskog književnog jezika. Nakladni zavod Globus.
- Newelkovsky, Gerhard (2010): Die südslawischen Standardsprachen. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Udier, Sanda Lucija (2014): Hrvatska na prvi pogled. Udžbenik hrvatske kulture. AKD Zagreb.
- Vince, Zlatko (1990): Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, drugo dopunjeno izdanje. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57756>, (posljednji put pristupljeno 03.12.2018)

